

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŐTIRMA
Research

Hanefi Fıkıh Kaynaklarında Hükme Delalet Etmesi Açısından Hz. Peygamber'in Dini Nitelikli Bir Fiile Devamı (Muvazâbe)

Bekir Karadağ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı

b.karadag63@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-4317-1478>

Geliş Tarihi / Received: 18.09.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.12.2019

Öz

Bu makalede Hz. Peygamberin dini nitelikli bir fiile devam etmesi anlamındaki muvâzabenin klasik Hanefi kaynaklarında ifade ettiği anlam ve sonuçları ele alınmaktadır. İslâm hukukunda Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci şerh delil kabul edilen sünnetin fiili kısmında değerlendirilen muvâzabeye birbirinden farklı sonuçlar bağlanmıştır. Mezheplerin sistematüğinden kaynaklanan sebeplerden dolayı her mezhebin farklı bir hüküm bağladığı muvâzabeye Hanefi fakihler de bazı hüküm/hükümler bağlamışlardır. Hanefi fakihler Hz. Peygamber'in bir fiile devamlılığın mahiyetini göz önünde bulundurarak muvâzabeyi birbirinden farklı hükümlere mesned kabul etmişlerdir. Hanefi fıkıh eserleri incelendiğinde bunların vacib, sünnet, müstehab ve mendup gibi hükümler olduğu görülmektedir. Fakat muvâzabenin Hanefi fıkıh eserlerinde ifade ettiği bu hükümlerin net olmadığı, Hanefi fakihlerin Hz. Peygamber'in bir fiile devam sıklığının aynı olmasına rağmen muvâzabeyi farklı hükümlerin kaynağı kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Hanefi fakihler arasında muvâzabenin medlûlleri olan vacib-sünnet-i müekkede ve müstehab-menduba delaleti konusunda görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu ihtilafı sona erdirmek amacıyla bazı Hanefi fakihler konuyla ilgili farklı görüşleri uzlaştırmaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Hanefi Mezhebi, Muvâzabe, Vacip, Sünnet, Müstehab.

The Prophet's Regular Practice of a Religious Act (Muvâzabah) in Terms of Generating a Religious Obligation in the Hanafite Legal Literature

This article is intended to address the implications of muvâzabah in the Hanafite legal literature in the sense of the Prophet's regular practice of a religious act. Though the word muvâzabah literally means the same as the word mudâwama, the former has a wider sense than the latter. In this context, the Hanafite jurists employ the muvâzabah to refer to both the fact that the Prophet practiced a religious act regularly and the fact that he performed it once or twice. However, they specified the less lasting cases with a negative preposition. On the other hand, the word mudâwama was either used very rarely or was not used at all. The sunnah as the second source of Islamic law after the Qur'an has been associated with establishing various rulings. The Islamic legal schools attributed different rulings to the muvâzabah due to their differing systematics. Majority of the legal scholars are of the opinion that the Prophet's continuous practice of an act in the specific sense of muvâzabah indicates the obligatory nature of that act unless there is evidence signifying the opposite. Yet the Hanafite jurists hold that the continuity of an act by the Prophet only means obligation if the Prophet rebuked those who failed to perform the act in question. However, we have found out that the Hanafite jurists held differing views concerning this issue. Thus, they disagreed on which obligatory rulings the Prophet's continuous performing of a religious act generates.

Keywords: Hanafī Sect, Muwāzāba, Wājib, Sunnah, Mustahab.

Atıf / Cite as

Karadağ, Bekir. "Hanefi Fıkıh Kaynaklarında Hükme Delalet Etmesi Açısından Hz. Peygamber'in Dini Nitelikli Bir Fiile Devamı (Muvazâbe)". *Marife* 19/2 (2019): 553-569. <https://doi.org/10.33420/marife.621624>.

Summary

This article is intended to address the implications of muwāzabah in the Ḥanafite legal literature in the sense of the Prophet's regular practice of a religious act. Though the word muwāzabah literally means the same sense as the word mudāwama, the former has a wider sense than the latter. In this context, the Ḥanafite jurists employ the muwāzabah to refer to both the fact that the Prophet practiced a religious act regularly and the fact that he performed it once or twice. However, they specified the less lasting cases with a negative preposition. On the other hand, the word mudāwama was either used very rarely or was not used at all. The sunnah as the second source of Islamic law after the Qur'ān has been associated with establishing various rulings. The Islamic legal schools attributed different rulings to the muwāzabah due to their differing systematics. Majority of the legal scholars are of the opinion that the Prophet's continuous practice of an act in the specific sense of muwāzabah indicates the obligatory nature of that act unless there is evidence signifying the opposite. Yet the Ḥanafite jurists hold that the continuity of an act by the Prophet only means obligation if the Prophet rebuked those who failed to perform the act in question. However, we have found out that the Ḥanafite jurists held differing views concerning this issue. Thus, they disagreed on which obligatory rulings the Prophet's continuous performing of a religious act generates.

This disagreement results from the nature of the persistent practice of an act by the Prophet. This diversity is referred to with such specifications as "the Prophet's rebuking of someone who failed to perform a regular and continuous practice of his," "his continuously practicing without failure," "his failure to practice only because of an excuse," "the equality of continuously practicing and ceasing to practice," "the outweighing of failing to practice though practicing and failing to practice are equal." An examination of the Ḥanafite legal literature reveals that the rulings attributed to the muwāzabah range from obligatory to sunnah, mustahabb (recommended) and mandūb. In this context, those religious acts practiced regularly by the Prophet were made basis for such rulings as obligatory, sunnah muakkada, sunnah ghayr muakkada, while those acts he failed to practice regularly were made basis for such rulings as mustahabb and mandūb. One comes to realize that the rulings drawn from the muwāzabah are not clear, and that though the frequency of the Prophet's practice of an act is the same, they accepted the muwāzabah as basis for different rulings. In this context the Ḥanafite jurists disagreed on the indication of muwāzabah to wājib, sunnah muakkada, mustahabb and mandūb. As far as we can see, when some of the Ḥanafite jurists were confused about the nature of the rulings generated by the muwāzaba, they argued that it generates a different ruling in every different case. We find that, as the case with Bābartī, Hanafī jurists conditioned the obligatory nature of the muwāzabah on the constant and unailing practice of an act by the Prophet and his rebuking of those who failed to practice it. One may view this as a solution that is produced in harmony with the Ḥanafite methodology. Because no methodology came from the imams of the Ḥanafite school, the later generations of Ḥanafite jurists tended to draw principles from individual cases. Yet, when they realized that these principles contradicted other individual cases, they sought to solve this problem methodologically by bringing new exceptions and restrictions to these principles. As regards the concept of muwāzabah in the Ḥanafite legal school, some differences were set forth between the concepts of mustahabb and mandūb. While the legal theoreticians use both terms in the same sense, the jurists claimed that they are different concepts. Both concepts rely on the Prophet's failure to continue a certain practice. However, the jurists regard the referent of of mustahabb as outdoing in frequency the referent of mandūb. So, in the view of the Ḥanafite jurists, mandūb is superior to mustahabb. They tried to harmonize the disagreements over wājib and sunnah muakkadah as two of the rulings indicated by the muwāzaba. Such attempts at reconciliation took place in three ways, as far as we can see. The first is that some Ḥanafite jurists regarded wājib and sunnah muakkadah in the same ranking and category. This attitude we see with Kāsānī and his professor Samarqandī, it being voiced later on by 'Aynī. The second way of reconciliation, being the most important one, is the stipulation of the additional condition that in order for the

muwâzahah to produce obligation, the Prophet should have rebuked someone who failed to practice a certain act. Though one of the earliest initiatives on this issue was made by Bâbartî, Ibn Nujaym noticed this problem and tried to solve it at the beginning of his work. Ibn 'Âbidîn approved of the opinion of Ibn Nujaym concerning this issue and put an end to the problem. The third solution that is derived from the second one is to regard the Prophet's not rebuking someone for failing to practice a certain act though he himself continued to practice it regularly, as his failure to practice by default. So, if there is no rebuking by the Prophet, even though he continued to do an act, this means by default that he failed to do that act sometimes. Thus, this kind of muwâzahah will mean sunnah muakkadah and not wâjib.

Giriş

Allah'ın (cc.) sırf kendisine ibadet etmesi için yarattığı insanın O'na karşı olan sorumlulukları, Kur'an ve Sünnet tarafından açıklanmıştır. (Ahzâb 33/72, Zâriyât 51/56). Bu bakımdan ilahi emirle muhatap olan mükellefin sorumlu olduğu birinci kaynak Allah'ın Kitab'ı olan Kur'an-ı Kerim, ikinci kaynak ise Peygamber'inin (s.a.v) sünnettir. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan Sünnet, İslâm hukukunun en fazla kullandığı delillerden biri olma hüviyetini taşımaktadır. Ameli konulardaki farklılıkların da kaynaklarından biri olan sünnet, fıkıh mezheplerinin oluşturdukları sistem dâhilinde yoruma tabi tutulmuştur. Mezheplerin söz konusu sistemlerinden dolayı kimi hadislerin bir mezhep tarafından kabul edildiği görülürken aynı hadis diğer bir mezhep tarafından delil olarak kabul edilmemiştir. Hadislerle ilgili mezhepler arasındaki söz konusu ihtilafların ötesinde aynı mezhep içerisinde bile sünnetle ilgili farklı anlayışların bulunduğu göz ardı edilemez bir durumdur. Bu hususla alakalı olarak ele alınması gereken bir konu da, "muwâzabe" yani Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesi meselesidir. Cumhura göre Hz. Peygamber'in bir fiili devamlı olarak yapması anlamında muwâzabenin vücûbun olmadığına dair bir delil bulunmadıkça vücûb ifade edeceği, Hanefîlere göre ise hakkında farz olduğuna dair bir delil bulunmadıkça Hz. Peygamber'in terk edenleri ayıplaması şartıyla vücûba delalet edeceği ifade edilmektedir.¹ Buna karşın muwâzabenin hükmünün ne olduğu Hanefî fakihleri arasında farklı görüşlerin ortaya çıktığı bir konudur. Hanefî fakihler, Hz. Peygamber'in dini nitelikli bir fiile olan devamının teklifi hükümler bağlamında hangisine delalet ettiği hususunda ihtilaf etmişler, bu fiillerin vacip, sünnet, müstehap gibi hükümlere delalet ettiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in bir fiile devamının Hanefî mezhebinde neye tekabül ettiği incelenecektir.²

¹ Bk. Uğur Bekir Dilek, *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri (Doğuşu-Gelişimi-Terimleşmesi)*, (Doktora, Selçuk Üniversitesi 2010), 27.

² Bu çalışmada "muwâzabe" ile kastımız Hz. Peygamber'in dini anlamdaki fiilleridir. Beşeri fiilleri Hz. Peygamber'in kendine mahsus fiilleri Müslümanlar tarafından bağlayıcı olmadığı için konumuzun dışında kalmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in fiilleri tek başına bağlayıcı olmayıp ancak bazı karinelerle dini bir nitelik kazanabilir. Zira karinelerden yoksun nebevi fiiller mücmel olduğu için birden fazla ihtimal barındırır ve kesinlik belirtmezler. Bu bağlamda Hz. Peygamber, dini bir vecibeyi yerine getirmek için bir fiili yapmış ise bu fiil bağlayıcı olup söz konusu fiil beyan ettiği emrin hükmünü alır. Hz. Peygamber'in namaz kılma ve hac ile ilgili fiilleri bu tür beyânî fiillerdir. Bazen de Hz. Peygamber'in fiilleri ayetlerin müşkili ve mücmelini beyan etmek için değil de Allah'ın emrine imtisalen yapar. Bu durumda da söz konusu fiil, beyânî fiiller gibidir. Bu konuda Daha fazla bilgi için bk. Muhammed Avvâme, *Huciiyyetu ef'âlî'r-resûl* (Medine: Dâru'l-Yüsr-Mekke: Dâru'l-Minhâc, 1424/2013), 60; Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, 4. Baskı (İstanbul: Nida Yayınları, 2013), 40-47; Mürteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

1. Muvâzabe Kavramı

و-ظب fiilinin mufaale bâbindan masdarı olan “muvâzabe”, sözlük olarak “bir şeyi/fiili yapmaya devam etme, ona mülâzemet etme/yapışma, onu taahhüt etme”³ gibi anlamlara gelir. Fıkıh literatüründe muvâzabeyi iki şekilde tanımlamak mümkündür. Birinci ve dar anlamıyla muvâzabe, Hz. Peygamber’in bazen terk etmekle beraber yapmaya devam ettiği fiiller anlamına gelmektedir. Nitekim Meydânî, muvâzabeyi “Hz. Peygamber’in bazen terk etmekle beraber yapmaya devam ettiği şey demektir”⁴ şeklinde tarif etmektedir. İkinci ve geniş anlamıyla muvâzabe ise gerek Hz. Peygamber’in terk etmeden sürekli yaptığı gerek bazen terk etmek suretiyle yapmaya devam ettiği⁵ gerekse de bir ya da iki defa yaptıktan sonra devam etmediği fiiller anlamına gelmektedir.⁶ Dolayısıyla bu son manaya göre Hz. Peygamber’in bir şeyi hangi sıklıkla yaptığı tali bir mesele olup önem arz eden husus, onun söz konusu fiili yapmasıdır. Nitekim aşağıda vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hanefî fıkıh kitaplarında muvâzabenin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda “muvâzabe” ifadesi klasik fıkıhta yerleşen bir kavram olmasa dahi, Hanefî, fıkıh kitaplarında oldukça fazla yer verilen bir ifadedir. Öte yandan muvâzabe ifadesi devamlılık anlamına gelmesine karşın devamlılığın olmadığı durumlarda bile muvâzabe kelimesi üzerinden ifade edilmekte ve bu durumda “müdaveme” ifadesi ya hiç kullanılmamakta ya da nadiren kullanılmaktadır. Örneğin Semerkandî (ö. 539/1144), muvâzabeyi olumsuzluk anlamı veren bir edatla (لم يواظب عليه)⁷ şeklinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda sünneti ifade ederken “Hz. Peygamber’in yapmaya devam ettiği (ما واطب عليه)” ifadelerini kullanırken, adabın tanımında “Hz. Peygamberin bir ya da iki defa yaptığı ve yapmaya devam etmediği (لم يواظب عليه)” ifadelerini kullanır. Dahası bu kullanım tarzı Hanefî fıkıh eserlerinde oldukça yaygındır. Bundan dolayı müdâveme yerine muvâzabe ifadesinin kullanılması uygun olacaktır.

2. Muvâzabenin Hükümü

Hanefî fıkıh eserlerinde muvâzabeye birbirinden farklı hükümlerin bağlandığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in bir fiile devamına farklı hükümlerin bağlanmasını, “Hz. Peygamber’in devamlı yaptığı bir fiili terk eden azarlaması”, “muvâzabenin terksiz olması”, “Hz. Peygamber’in ancak özürden dolayı bir fiili terk etmesi”,

(İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 151. İbrahim Özdemir, *Nebevî Fiil Ve Terklerin Anlam Ve Yorumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 43.

³ Ebû Saîd Neşvan b. Saîd Neşvan el-Himyerî, *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmî'l-Arab mine'l-kulûm*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, Mutahhar b. Ali el-İryanî, Yusuf Muhammed b. Abdullah (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999/1420), 11: 7214; Ebû Abdullah Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999), 341; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâder, 1414), 1: 798; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 406.

⁴ Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 2014), 1: 33.

⁵ İbnü'l-Hümâm, mutlak anlamda muvâzabenin umumi olup hem terkin olduğu hem de terksiz olan muvâzabeyi kapsadığına işaret etmektedir. Bk. Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr* (B.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 430, 452.

⁶ Muvâzabenin geniş kapsamı için bk. Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebet Lübnân, 1996), 1: 980-981.

⁷ Ebû Bekr Alaüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1: 14-15, 97, 381.

"muvâzabe ile terkin eşit olması", "ikisinin eşit olmasıyla beraber terkin baskın olması" gibi kayıtların etkilediği anlaşılmaktadır.

Bunun yanında Hanefî fakihlerin bu husustaki görüş ayrılıkları da farklı hükümlerin verilmesine yol açmıştır. Dahası aynı fakihin kendi düşüncelerinde bile net bir tavrın olmadığı anlaşılmaktadır. İleride ele alacağımız üzere herhangi bir fakihin eserinin bir yerinde muvâzabenin ifade ettiği hüküm ile aynı eserin başka bir yerinde ifade ettiği hüküm farklılık arz etmektedir.

Bu bağlamda Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra), bazı Hanefî fıkıh eserlerinden mülhem muvâzabenin vacip, sünnet ve müstehab olmak üzere üç çeşit hüküm ifade ettiğini belirtmektedir.⁸ Tehânevî'nin ifadelerini de göz önünde bulundurarak Hanefî fıkıh eserlerinde muvâzabenin ifade ettiği hükümlerle ilgili tespit ettiğimiz görüşler şunlardır:

2.1. Vacibe Delalet Etmesi

Hanefîlere mahsus olan vacip kavramı, farz ile sünnet kategorileri arasında yer alan, sübût ve/veya delalet açısından zannî bir delil ile sabit olan yükümlülükler için kullanılmaktadır.⁹ Sübûtu kat'î olduğu halde Kitap ve mütevâtir sünnet, delaletlerinin zannî olması durumunda vücûb ifade ederler. Aynı şekilde delaleti kat'î olduğu durumlarda bile sübûtu zannî olduğundan ahad haber vücûb ifade eder.¹⁰

Bazı Hanefî usûl kitaplarında muvâzabenin mutlak olarak vücûb ifade ettiği dile getirilmektedir.¹¹ Buna karşın muvâzabenin yani Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesinin vücûba delalet ettiğini düşünen kimi fakihler de bulunmaktadır. Nitekim Aliyyü'l-Kârî'nin, (ö. 1014/1605) füru örneklerden biri olan tavafa Hacer-i Esved'den başlamanın hükmüyle ilgili "Eğer bu vaciptir denirse, uzak bir görüş değildir. Çünkü bir defa dahi terk etmeden bir fiile devam etme vacip olmanın delilidir"¹² şeklindeki sözleri bunu ispatlamaktadır. Hz. Peygamber Aliyyü'l-Kârî her ne kadar bu görüşte olmasa da bir gerçekliğe işaret etmektedir. O da Hanefî mezhebinde muvâzabeyi vacib olmanın delili olarak gören bir görüşün bulunduğudır. Şimdi de Aliyyü'l-Kârî'nin işaret ettiği görüşü savunan Hanefî fakih/fakihler üzerinde durulm.

⁸ Tehânevî, *Keşşâfu istilâhati'l-fünûn*, 1: 981.

⁹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Abidîn, *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvirî'l-ebşâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2000), 1: 104; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 593.

¹⁰ Bk. Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 237. Hanefî mezhebinde vacipten farklı olarak farz, şârfın mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda istediği ve bu talebin hükme delaleti kat'î olan Kitap, mütevâtir ve meşhur sünnet gibi bir delil ile sabit olduğu hükümdür. Muvâzabenin farz ifade edebilmesi için beş vakit namazın kılınışı, hac ibadetinin yapılışı örneklerinde olduğu gibi mücmel bir nassı müfesser hale getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda asıl hüküm, fiile değil kitaba ait olur. Bu durumda muvâzabe tek başına hüküm ifade etmemekte ancak bir nassın bulunması durumunda farziyet ifade etmektedir. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 275; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 102, 237.

¹¹ Sa'deddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftazânî, *et-Telvîh* (Mısır: Mektebetu Subeyh, ts.), 1: 290; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Thk. Ahmed İzzü 'Înâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1422/2002), 1: 37.

¹² Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslâmiye, "Tavâf", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiye* (Mısır: Metâbi'u Dâri's-Safve, 1404-1427), 29: 130.

Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşün aksine ezanın vacip olduğunu düşünen Kâsânî (ö. 587/1191), söz konusu görüşünü Hz. Peygamber'in hayatı boyunca buna devam etmesiyle delillendirmektedir. Kâsânî'ye göre farz olmadığına delil bulunan Hz. Peygamberin muvâzabesi, vücûbiyet ifade eder.¹³ İlk bakışta mutlak anlamda Kâsânî'nin muvâzabeyi vacip olmanın delili olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat Kâsânî ilerleyen sayfalarda vacib ile sünneti müekkedenin aynı kuvvette olduğunu ifade ederek esasında sünnet-i müekkedeyi vacip derecesine çıkarıyor.

Önemli Hanefî fakihlerden Mergînânî (ö. 593/1197), Ebu Hanîfe'ye göre bayram namazlarının vacip oluşunu ifade ederken söz konusu hükmü, Hz. Peygamber'in bu namazlara devam etmesine/muvâzabeye bağlamaktadır.¹⁴ Bundan dolayı bazı fakihler Mergînânî'ye göre muvâzabenin vacibe delalet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin Abdülhalik Abdulganî, Mergînânî'nin, bayram namazlarının vacip olmasını Hz. Peygamber'in -terk etmeden- bu iki namaza devam etmesine bağladığını ifade etmektedir.¹⁵ Fakat Mergînânî, abdestte mazmaza ve istinşâkın sünnet olduğunu ifade ederken meseleyi Hz. Peygamberin muvâzabesine dayandırmış,¹⁶ ayrıca istinşâkın sünnet olduğunu ve itikâfin gerçekte sünnet olduğunu ifade ederken delillendirmedi muvâzabeye başvurmuştur.¹⁷ Bu bağlamda Mergînânî'ye göre muvâzabenin vacip değil; sünnet ifade ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Hidâye şarihlerinden Aynî de Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesinin vücûba delalet ettiğini ifade etmektedir.¹⁸ Ayrıca Aynî, Fatîha'nın namazda vacip olmasını Hz. Peygamber'in buna devam etmesine bağlayarak söz konusu usûlî ilkeyi fûrû'a da tatbik etmektedir.¹⁹ Fakat hangi çeşit muvâzabenin vücûb ifade edeceğini açıklamayan Aynî, Hz. Peygamber'in fiilinin mutlak olarak vücûbiyet ifade etmeyeceğini duruma göre farklı hükümler ifade edeceğini belirtmektedir.²⁰

Önemli Hanefî fakihlerden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *et-Tahrîr* isimli eserinde sünnetin tanımını yaparken "Hz. Peygamber'in devam ettiği, özürsüz olarak (bazen) terk ettiği şeyler"²¹ olduğunu ifade etmektedir. Abdülhalik Abdulganî, bu ifadeden hareketle İbnü'l-Hümâm'a göre Hz. Peygamber'in "terk etmeden" bir fiile devam etmesinin vücûb ifade ettiğini ileri sürmektedir.²² Ona göre İbnü'l-Hümâm, bu hususta *Hidâye* müellifi Mergînânî'ye tabii olmuştur. Zira Mergînânî, bayram namaz-

¹³ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1406/1986), 1: 147.

¹⁴ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. Tallâl Yusuf (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 1: 4.

¹⁵ Abdülğânî Abdülhalik, *Hücciyetü's-Sünne* (B.y.: Dâru'l-Vefâ, 1407/1987), 54.

¹⁶ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. Tallâl Yusuf (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 1: 38.

¹⁷ Mergînânî, *Hidâye*, 1: 16, 129.

¹⁸ Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1420/2000), 1: 199, 2: 553, 3: 154.

¹⁹ Aynî, *Binâye*, 1: 195.

²⁰ Aynî, *Binâye*, 1: 147.

²¹ "مَا وَاطَبَ عَلَىٰ فِعْلِهِ مَعَ تَرْكِ مَا بَلَ غَدْرًا لِيَلْزَمَ كُؤُثُهُ بَلَا وَجُوبٌ". Bk. Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 303.

²² Abdülğânî Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 54.

larının vacip olmasını Hz. Peygamber'in -terk etmeden- bu iki namaza devam etmesine bağlamıştır.²³ İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-Kadîr* adlı eserinde, muvâzabenin tek başına vücûbiyet ifade etmediğini belirtmesi,²⁴ Abdulhalik'in iddiasının yeterli olmadığını göstermektedir. O halde İbnü'l-Hümâm'a göre Hz. Peygamber'in bir fiile devamının vacip hükmü alması için başka şeylere (şartlara) ihtiyaç duymaktadır.²⁵ İbnü'l-Hümâm, vücûb ifade eden muvâzabeyi "*bir defa terk etmeden*" kaydıyla kayıtlamış²⁶, sünnet ifade ettiği muvâzabeyi de mutlak olarak ifade etmiştir.²⁷ Buna göre açık bir şekilde terksiz muvâzabenin vücûb ifade edeceğini ileri sürmüştür.²⁸ Hatta Mergînânî'nin Ebu Hanîfe'nin bayram namazlarının vücûbiyetini delillendirirken "muvâzabe" sözünü de sözünü de "بلا ترك" sözü ile kayıtlama ihtiyacı hissetmiştir.²⁹

İbnü'l-Hümâm, ilerleyen zamanlarda bir defa dahi terk etmeden Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesini vacip olmanın delili için yeterli görmemiştir. İlâveten Hz. Peygamber'in söz konusu fiili terk edeni azarlaması da gerekir. Örneğin ona göre Hz. Peygamber, ramazanın son on gününde itikâfa devam ettiği halde bu ibadeti terk eden hiçbir sahâbiyi azarlamadığı için itikâf vacip değildir. Eğer Hz. Peygamber, ashabın itikâfı terk etmesini kınasaydı itikâf vacip olurdu.³⁰

Bu durumda İbnü'l-Hümâm için iki hususun önemli olduğu söylenebilir. Birincisi fıkıh usûlü ile ilgili eserinde genel bir ilke koyarken fûru eserinde bunu tam da tatbik edemediği görülmektedir. Nitekim İbn Nuceym (ö. 1005/1596), İbnü'l-Hümâm vb. fakihlerin her ne kadar muvâzabenin vücûb ifade etmediklerini kabul etseler de fûrû' örneklerinde vücûb ifade etmeyi tasrih ettiklerini belirtmiştir.³¹ İkincisi ise Hanefî usûlcülerin genel karakteristiği olan farklı fer'i bir hüküm gelince daha önce konan usûlî ilkeye yeni bir kayıt koyma ihtiyacını hissetmesidir.

Muvâzabenin vücûbiyet ifade edebilmesi için hangi şartlara haiz olması gerektiği *Hidâye* şarihlerinden Bâbertî'de (ö. 786/1384) açıkça görülmektedir. Bâbertî, abdestten önce besmele çekmenin müstehab olduğunu söylerken bu hükmü Hz. Peygamber'in devam etmemesine dayandırmaktadır.³² Misvak kullanmanın sünnet oluşunu temellendirirken de "*terkle beraber*" muvâzabenin sünnet, "*terkin bulunmadığı*" muvâzabenin ise vücûbiyetin delili olduğunu belirtir.³³ Bâbertî, Mergînânî'nin "*İstinca sünnettir çünkü Nebi (s.a.v) buna devam etmiştir*" ifadesini de "*terkle beraber muvâzabe, sünnet olmanın delilidir*" diyerek şerh etmektedir.³⁴ Bâbertî'ye göre namazın sünnetinden maksad; sena (sühbâneke), istiaze, rükû ve secde tekbirleri gibi Hz. Peygamber'in yapmaya devam ettiği ve ancak bir özürden dolayı terk ettiği şeylerdir. Namazın adabı ise rükû ve secde de üçten fazla tesbihat

²³ Abdülğânî Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 54.

²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 71.

²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 71

²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 275; 2: 456, 495; 3: 58.

²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 25, 26, 36, 66.

²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 280, 284.

²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 71.

³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 389.

³¹ İbn Nuceym, *en-Nehru'l-Fâik*, 1: 37.

³² Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* (B.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 22.

³³ Bâbertî, *Înâye*, 1: 25. Benzer ifadeler için bk. Bâbertî, *Înâye*, 1: 29, 281, 441; 2: 71.

³⁴ Bâbertî, *Înâye*, 1: 212-213.

yapma, sünnet olan kıraatten fazla okumada olduğu gibi Hz. Peygamber'in devam etmediği ve bir ya da iki defa yaptığı şeylerdir.³⁵ O halde Bâbertî'ye göre muvâzabenin vücûbiyete delalet edebilmesi için "terksiz" olması gerekmektedir.

Bâbertî, muvâzabenin hükmü ile ilgili tespit ettiği bu ilkenin yeterli olmadığını görmüş olmalı ki, buna başka bir kayıt koyma ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Mergînânî itikâfın sünnet olduğunu söylerken bu hükmü muvâzabeye bağlamıştır. Hz. Aişe hadisinden³⁶ ilhamla Hz. Peygamber'in ramazanın son on gününde itikâfı terk etmediği, dolayısıyla bunun vacip olması gerektiği yönünde bir itiraz yapılmıştır. Bâbertî söz konusu ilkeye bir ilavede bulunarak Hz. Peygamber'in itikâfı terk edeni azarlamadığı için bunun vacip değil, sünnet olduğunu ileri sürmektedir.³⁷ Dolayısıyla son tahlilde Bâbertî'ye göre muvâzabenin vücûbiyet ifade edebilmesi için Hz. Peygamber'in bunu terk etmemesi ve söz konusu fiili yapmayı da azarlaması gerekir.³⁸

Gördüğümüz kadarıyla muvâzabenin ifade edeceği hüküm konusunda bir çıkmaza giren Bâbertî, her defasında muvâzabenin delalet ettiği hükmün farklılık arz ettiğini ileri sürmektedir. Daha öncesinde muvâzabenin vücûb ifade etmesi için "terksiz" muvâzabeyi şart koşarken daha sonra bu ilkeye yeni bir kayıt ilave ederek "terk edeni yerme" şartını koşmuştur. Bunu, tam da Hanefîlerin usûlüne uygun olarak üretilmiş bir çözüm olarak görmek mümkündür. Zira Hanefî mezhebinin imamlarından bir usûl nakledilmediği için sonraki Hanefî fakihler, furdan ilkeler tespit etme yoluna gitmişlerdir. Daha sonra bu ilkelerin diğer furu örneklerle çeliştiğini gördüklerinde daha önce tespit ettikleri ilkelere yeni kayıt ve istisnalar getirerek söz konusu problemi usûlî anlamda çözmeye gittikleri söylenebilir.

Söz konusu problemi fark eden İbn Nüceym (ö. 970/1563), daha eserinin başında iken bu müşkülü çözmeye çalışmıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in bir şeye devam etmesi, sünnet iken terk etmeden bir şeye devam etmesi ise sünnet-i müekkedenin delilidir. Bazen terk etmesi halinde bir fiili yapmaya devam etmesi, sünnet-i gayri müekkede olmanın delilidir. Hz. Peygamber, söz konusu fiili yapmayı kınayarak devam etmişse o fiil de vacip olur.³⁹

İbn Abidîn (ö. 1252/1836) ise, Hanefîlerde kabul edildiği üzere Hz. Peygamber ve ondan sonraki Hulefâ-yı Râşidîn tarafından yapılmaya devam edilen şeyin sünnet olduğunu ifade ederek başlar.⁴⁰ Bu hususta İbn Nüceym'in sözlerini aktaran

³⁵ Bâbertî, *İnâye*, 1: 277.

³⁶ Hz. Aişe'den nakledilen hadis, " حَتَّى تَوْفَاهُ اللَّهُ عَزَّ ، ثُمَّ اغْتَسَفَتْ أَرْوَاحَهُ بَعْدَهُ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - لَمْ يَكْرَ عَلَى مَنْ تَرَكَهُ، وَلَوْ كَانَ وَاجِبًا لَأَنْكَرَ، فَكَانَتْ " Bâbertî'nin bu konudaki ifadesi şöyledir: " الْمُواظَبَةُ بِلَا تَرْكِ مُعَارَضًا بِتَرْكِ الْإِنكَارِ " Bâbertî, *İnâye*, 2: 389.

³⁷ Hanefî fakihlerin muvâzabe ile beraber terk edenin kınanmasını şart koştuğu örnek daha çok ramazanın son on günündeki itikâfla ilgilidir. Bunun için terkin olmaması şarttır. Şilbî, bazı deliller getirerek burada Hz. Peygamber'in ramazanın son on gününde itikâfa terksiz devam etmesinin sabit olmadığını ileri sürmektedir. Bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yunus b. İsmail b. Yunus eş-Şilbî, *Hâşiyetu's-Şilbî* (Kahire: el-Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1414), 1: 347. Eğer Şilbî'nin iddiası gerçek ise Hanefî fakihlerin bu husustaki zorlama yorum yapmasının de herhangi bir gerekçesi kalmayacaktır. Öte yandan ilk imamların da bu vakiyaya muttali olması pek ala düşünülebilir.

³⁹ Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (B.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1: 17, 18.

⁴⁰ İbn Abidîn, *Hâşiyeye*, 1: 104.

İbn Abidin, sünnetin Hz. Peygamber'in devam ettiği fiili olduğunu belirtir. Sünneti müekkede ile gayr-i müekkede arasını tefrik eden İbn Abidin'e göre Hz. Peygamber'in "terk etmeden" bir fiili yapmaya devam etmesi, onun sünnet-i müekkede olduğuna; bazen "terk ederek" devam etmesi ise onun sünnet-i gayri müekkede olduğuna delildir. Muvâzabenin vacip ile ilişkisi de Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesiyle beraber terk edenleri azarlamasıdır. İbn Abidin, İbn Nüceym'in bu husustaki ayırımının isabetli olduğunu kabul edip uzlaştırmanın ancak böyle mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁴¹

Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere birçok Hanefî fakih, "terkin olmadığı" muvâzabeyi vacip olmanın delili olarak görmektedir. Bunun yanında bir kısım fakihler bazı füru örnekleri "muvâzabenin vücûbiyet ifade ettiği" ilkesine dayandırmaya çalışmışlardır. Bu hususta akla gelen ilk örnek Fatiha'nın vacip olmasıyla ilgilidir. Fatiha'nın haber-i vâhid ile sabit olmasına karşın bazı Hanefî fakihler, Hz. Peygamber'in buna devam ettiğini ifade ederler.⁴²

Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesinin vücûbiyete delalet etmesi yönündeki görüşe bazı itirazlar yöneltmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in terk etmeden bir fiile devam etmesi/muvâzabenin vücûbiyete delalet etmesi, genel değildir. Zira Hz. Peygamber; cemaatle namaz, ezan, kâmet, kûsûf namazı, cumanın ikinci hutbesi, itikâf, abdeste tertib, muvâlât, mazmaza ve istinşak gibi şeyleri hiç terk etmeden yapmıştır. Buna rağmen Hanefiler, bunları sünnet kabul etmişlerdir. Hâlbuki Mergînânî başta olmak üzere muvâzabeyi vacip olmanın delili kabul eden Hanefî fakihler bunların hepsini sünnet kabul etmişlerdir. Dahası İbnü'l-Hümâm dâhil bunların sünnet olduğunu düşünen birçok fakih, delil olarak muvâzabeye atıfta bulunmuşlardır.⁴³ Öte yandan İbn Nüceym'e (ö. 1005/1596) göre İbnü'l-Hümâm vb. fakihler, her ne kadar muvâzabenin vücûb ifade etmediklerini söyleseler de füru örneklerde vücûb ifade ettiğini tasrih etmişlerdir.⁴⁴

2.2. Sünnete Delaleti

Hanefî mezhebinde birçok tanımı yapılan sünnetin muvâzabe ile yakından ilişkili bir kavram olduğu görülmektedir. Sünneti, "dinde takip edilen yol" anlamında kullanan Serahsî (ö. 483/1090), devamında sünnetin Hz. Peygamber'in ve ondan sonra ashabının yapmaya devam ettikleri şeyler olduğunu ifade eder.⁴⁵ Farz ve vacibi ihtiva etmesi sebebiyle söz konusu tanımda problem (nazar) olduğunu ifade İbn

⁴¹ İbn Abidin, *Hâşiyе*, 1: 105.

⁴² Bk. Aynî, *Binâye*, 1: 194-195.

⁴³ Bk. Abdülali Muhammed b. Nizameddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahâmüt bi şerhi Müsellemi's-sübût*, dab. ve sah. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 2: 226; Abdülğâni Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 55.

⁴⁴ İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 1: 37.

⁴⁵ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1: 113. Semerkandî aynı ifadeleri kullanmaktadır. Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdalberr (Katar: Metâbi'ud-Doha el-Hadîsiye, 1404/1984), 27. Bk. Ebû Muhammed Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *el-Muğnî fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983), 85.

Nüceym (ö. 970/1563), Bâbertî'nin bu tanıma getirdiği "farz ve vacip dışında"⁴⁶ şeklindeki kayıta da problem (nazar) olduğunu; zira bunun müstehap ve mendubu da kapsadığını ifade etmektedir. Kavramın muvâzabe ile ilişkisini de kurarak bir tanım geliştiren İbn Nüceym'e göre bu husustaki en iyi tanım, "sünnet, muvâzabeye dayanan ve dinde takip edilen bağlayıcı olmayan yoldur" şeklinde olmalıdır.⁴⁷ Aynı şekilde sünneti muvâzabeye bağlı olarak açıklayan Kevâkibî (ö. 1096/1685), sünnet için "Hz. Peygamber'in ibadet veçhiyle yapmaya devam ettiği ve genel itibarıyla terk ettiği şeydir"⁴⁸ şeklinde bir tanım aktarmakta ve bunun meşhur bir tanım olduğunu belirtmektedir. Kevâkibî, söz konusu tanımın da bazı yönlerden kusurlu olduğunu, çünkü Râşid halifelerin bir fiille devam etmesinin de sünnet olduğunu belirtir.⁴⁹

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) sünnet için "Resûlü Ekrem efendimiz tarafından farz ve vacip olmaksızın bazen terk edilmek üzere iltizam buyurulmuş olan herhangi bir fiil ve harekettir. Bu fiil ve hareket ibadet kabilinden ise sünnet-i hüda, resulü ekreme mahsus adet-i Seniyye ise sünnet-i zevaid adını alır"⁵⁰ ifadelerini kullanır.

Hanefî mezhebinde sünnetin birkaç yönden taksimi yapılmıştır. Bunlardan biri de sünnet-i müekkede-sünnet-i gayri müekkede şeklindedir. Hz. Peygamber'in bahse konu olan fiile devamı üzerine kurgulanan bu taksime göre sünnet-i müekkede, Hz. Peygamber'in yapmaya devam ettiği ve sırf bağlayıcı olmadığını göstermek için ara sıra terk ettiği filler olarak veyahut yapmaya devam edip de sırf bağlayıcı olmadığını göstermek üzere nadiren terk ettiği filler olarak tanımlanmıştır. Sünnet-i gayr-i müekkede ise Rasûlullâh'ın bazen yapıp bazen terk ettiği fiiller olarak ya da ibadet maksadıyla ara sıra yapmış olduğu şeyler olarak tanımlanmaktadır.⁵¹

İbn Nüceym, usûlcülerin sünnet-i zevaid için sünnet-i gayr-i müekkede veya mutlak olarak sünnet, bazen müstehap bazen de mendup ifadesini kullandıklarını belirtmektedir. Ona göre usûlcülerin aksine fakihler, bu kavramları aynı anlamda kullanmamışlar ve aralarına fark koymuşlardır. Buna göre fakihler, Hz. Peygamberin yapmaya devam ettiği ve özürsüz olarak bazen terk ettiği şeylere sünnet; devam etmesi ve terk etmesi eşit olmakla beraber yapmaya devam etmediği şeylere müstehap; bir ya da iki defa yapmakla beraber terkedilmesi yapılmasına tercih edilen şeylerin ise mendup olduğu görüşündedirler.⁵²

Hanefî mezhebinde fakihlerin ekseriyeti muvâzabenin sünnet-i müekkede ifade ettiği yönünde görüş sergilemektedirler. Örneğin, muvâzabenin tek başına vücûbiyet ifade etmediğini belirten İbnü'l-Hümâm,⁵³ sünnetin tanımını yaparken "Hz.

⁴⁶ Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) de buna benzer bir tanım geliştirmiştir. Bk. Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi Kitâbi'n-Nukâye*, i'tena bihi Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dârü'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1418/1997), 1: 46.

⁴⁷ "هي الطريقة المسلوكة في الدين من غير لزوم على سبيل الفواظفة" Bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1: 17.

⁴⁸ "ما واطب عليه الصلاة والسلام على وجه العبادة مع الترك في الجملة".

⁴⁹ Bk. Muhammed İbn Hasan b. Ahmed el-Kevâkibî, *el-Fevâidü's-semiyye fi şerhi'l-Ferâidü's-semiyye* (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1322), 1: 16.

⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, "Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye" *Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ts.), 1: 16.

⁵¹ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 245; Ferhat Koca, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 38: 155; Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 515.

⁵² İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr*, 2: 72.

⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 71.

Peygamber'in bazen terk etmekle beraber devam ettiği şeydir" ifadesini kullanır.⁵⁴ İbnü'l-Hümâm'ın bu tarifine birkaç yönden karşı çıkan İbn Nüceym'e göre ise burada "*özür olmadan*" kaydının ilave edilmesi gerekir. Zira tanıma bu ifadenin eklenmesi, farzların yerine getirilmesi gibi özürden dolayı terkedilmesini dışarıda bırakır.⁵⁵

Görüşlerin kritiğini yapan Abdülhalik Abdülganî, Hanefilere göre Hz. Peygamber'in "*terk etmeden*" bir fiile devam etmesinin vacip değil; sünnet olmanın delili olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ Bu görüş yukarıda ifade edilen "terksiz muvâzabe" vücûba delalet eder görüşüyle tezat oluşturmaktadır. Dolayısıyla Hanefî mezhebinde "terksiz muvâzabe"nin ifade ettiği hükümlerle ilgili iki farklı görüşün olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3. Mendup/Müstehab

Hanefî fıkıh eserlerinde muvâzabe ile yakından ilgili kavramlardan diğer ikisi de müstehab ve mendup kavramlarıdır. Müstehab ile mendup arasında bir fark olup olmadığı başka bir ifadeyle bunların birbirlerinin yerine kullanılmasının imkânı tartışılmıştır. Hanefî fakihlerden Meydânî, müstehab ve mendup kavramlarının aynı olup olmaması ile ilgili iki görüşün olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Bunu Meydânî'den daha önce dile getiren İbn Nüceym'e göre ise fakihler bu kavramları tefrik etmiş; fakat usûlcüler müstehab ve mendup kavramlarını tefrik etmeyip aynı anlamda kullanmışlardır.⁵⁸

Açıklamalardan İbn Nüceym'in usûlcüler diye bahsettiği fakihlerden birinin İbnü'l-Hümâm olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* adlı usûl eserinde müstehab ve mendubu ve "*Hz. Peygamber'in teşvik ettikten sonra sürekli yapmadığı şeyler*"⁵⁹ olarak tanımlamaktadır.⁶⁰ Müstehab ve mendup kavramlarının ikisinin de aynı olduğu yönünde temriz sığısı ile bir nakilde bulunan Meydânî, usûlcülerin bu görüşte olduğunu zikrettikten sonra İbnü'l-Hümâm'ın aktardığımız ifade-sini nakleder.⁶¹

İbnü'l-Hümâm ile aynı görüşte olduğu görülen İbn Abidîn (ö. 1252/1836), müstehabın nafile ve mendup ile müradif olduğunu ifade etmektedir.⁶² Ayrıca Haskefî (ö. 1088/1677) ve İbn Âbidîn'in cumhurun görüşünü tercih ettiğini ileri süren Zuhaylî, bunlara göre mendup, müstehab, nafile ve tatavvu arasında fark olmadığını belirtmektedir.⁶³

⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 1: 21.

⁵⁵ İbn Nüceym, *En-Nehru'l-fâik*, 1: 35.

⁵⁶ Abdülganî Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 55.

⁵⁷ Meydânî, *Lübâb*, 1: 36.

⁵⁸ İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr*, 2: 72-73. Ayrıca bk. Dilek, *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri*, 106.

⁵⁹ "وَمَا لَمْ يُوَاطِّئْهُ مَنُذُوبٌ وَمُسْتَحَبٌّ وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْهُ نَبَذَ مَا رَغِبَ فِيهِ".

⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 303.

⁶¹ Meydânî, *Lübâb*, 1: 36. Ayrıca bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 360.

⁶² İbn Abidîn, *Hâşiye*, 1: 104.

⁶³ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 1: 42. Öte yandan nafile kavramının Hanefîlere göre geniş bir kavram olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Örneğin

Öyle anlaşılmaktadır ki, Hanefî fakihleri arasında müstehap ile mendubun aynı olup olmadığıyla ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. Bu nedenle iki farklı anlayışa göre müstehap ve mendup kavramlarının tanımlarının yapılması gerekmektedir. Meydânî, İbnü'l-Hümâm'a atfederek müstehap ve mendub kavramları için "teşvik ettikten sonra Hz. Peygamber'in yapmaya devam etmediği şey mendup ve müstehaptır" şeklindeki tanımı aktarır.⁶⁴ Öte yandan İbn Abidîn, mendup olduğuna dair umumi veya hususi delil bulunup, Hz. Peygamber tarafından yapılmaya devam edilme- yen şeyin nafil olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Bu kavramların aynı olmadığını ileri süren fakihlerin tanımları ise İbn Nüceym tarafından ortaya konulmuştur. Ona göre, Hz. Peygamber'in terk etmesi ile yapması eşit derecede olup, devam etmediği şeyler müstehaptır. Bir iki defa yaptığı ve terk etmesi, yapmasına tercih edilen şeyler ise menduptur.⁶⁶ İbn Nüceym'in tarifine yakın bir tanım aktaran Meydânî, müstehap için "Hz. Peygamber'in bir defa yaptığı ve bir diğer seferinde terk ettiği şeydir"⁶⁷ şeklinde bir tarif zikretmektedir. Meydânî, mendup içinse "Peygamber'in bir ya da iki defa yaptığı şeydir" şeklinde bir tanım yapmaktadır.⁶⁸

Her iki anlayışta da müstehap ve mendup kavramları, Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmemesi üzerine kurulmuştur. Fakat iki anlayışta da söz konusu kavramlarda daha önce Hz. Peygamber'in bir fiili yapması söz konusudur. Fakat ikinci anlayıştaki müstehap kavramının Hz. Peygamber tarafından yapılma devamlılığı mendubun devamlığından daha fazladır. Dolayısıyla ikinci anlayışa göre müstehap kavramı mendup kavramından daha üstün bir durumdadır.

3. Uzlaştırma Çabaları

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere muvâzabenin ifade ettiği hüküm hakkında Hanefî fakihleri arasında bir görüş ayrılığının olduğu anlaşılmaktadır. Bu çelişkili durumu gören bazı fakihler meseleyi netliğe kavuşturmaya çalışmışlardır. Söz konusu uzlaştırma çabalarının şu şekilde yapıldığını söylemek mümkündür.

3.1. Sünnet-i Müekkele ile Vacibi Aynı Derecede Görme

Bu konudaki uzlaştırma çabalarının ilki bazı Hanefî fakihlerin vacip ile sünnet-i müekkeleyi aynı derecede görmeleri teşkil etmiştir. İlk dönemlerden itibaren görülen bu çabayı Kâsânî, sünnet-i müekkele ile vacibin eşit; bunlar arasındaki ih-

Semerkindî, muvâzabenin ancak özürden dolayı terk edilmesi halinde vücûbiyet ifade edeceğini ileri sürerken nafilenin özürden dolayı terk edilebileceğini belirtir. Bk. Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1: 209; Nafile ile ilgili farklı bir tutum için bk. Ahmet Yaman, "İslâm'da İbadet", *İslâm İbadet Esasları*, Ed. Talip Türkan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 27.

⁶⁴ Meydânî, *Lübâb*, 1: 36. Ayrıca bk. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 360.

⁶⁵ Ayrıca bk. Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'uni'l-İslâmiye, "İstihbâb", *el-Mevsû'atu'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1404-1427), 3: 215.

⁶⁶ İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr*, 2: 72-73.

⁶⁷ Meydânî, *Lübâb*, 1: 36.

⁶⁸ Meydânî, *Lübâb*, 1: 36.

tilafın lafzî olduğunu ve hakiki bir ihtilaf olmadığını belirterek ortaya koymaya çalışmıştır.⁶⁹ Kâsânî'den önce hocası Semerkandî, namazdaki, cemaatin vacip olduğunu kabul ederken bazı Hanefîlerin bunun sünnet-i müekkeke olarak kabul ettiğini ifade ettikten sonra bunların ikisi aynı olduğunu belirtir.⁷⁰ Daha sonra aynı çabayı Aynî, Merğînânî'nin muvâzebe ile sünnet-i müekkekeyi kastettiğini belirterek bunun da vacip derecesinde olduğunu ifade ederek belirtmiştir.⁷¹ Fakat gördüğümüz kadarıyla Hanefî mezhebinde her sünnet-i müekkeke vacip kuvvetinde sayılmamış, sadece dinin şiarından olan bayram namazları, ezan, kâmet, cemaatle namaz gibi sünnetler vacip mesabesinde görülmüştür.⁷²

Öte yandan gördüğümüz kadarıyla Hanefî mezhebinde vacip ile sünnet-i müekkekenin aynı kuvvette görülmesi, genel geçer bir görüş değildir. Kâsânî ile beraber Semerkandî⁷³ ve Mevsilî⁷⁴ gibi fakihler, terkedilmeleri durumunda girilecek günah konusunda vacip ile sünnet-i müekkekenin aynı olduğunu düşünmüşlerdir. Bunun yanında söz konusu fakihler bazı meselelerde bu iki hüküm arasında fark koymak zorunda kalmışlardır. Örneğin abdest konusunda sünnet-i müekkekenin terkedilmesi abdesti bozmadır. Hâlbuki vacibin terkedilmesi söz konusu ibadeti bozmamasına karşın bir noksanlık meydana getirir. Abdesttin vacibi olmadığına göre onunla aynı kuvvette olan sünnet-i müekkekenin terkinin bir noksanlık meydana getirmesi gerekmektedir.⁷⁵

Bazı Hanefî fakihlerin ekseri ise vacip ile sünneti müekkekenin farklı olduğunu ifade etmişlerdir. Hanefî olup olmadığı tartışmalı olsa da Teftazânî (ö. 792/1390)⁷⁶ gibi bazı fakihler, vacibin terkinin haram olduğunu ve onu terk edenin ateş ile cezalandırılacağını ifade etmişlerdir. Sünnet-i müekkekenin terki ise ateş ile cezalandırma olmaksızın şefaatten mahrum olma ile cezalandırılacağını belirtmişlerdir.⁷⁷ Ayrıca başka bir görüşe göre vacibin terki ikâb, sünnet-i müekkekenin terki ise itâb gerektirir.⁷⁸

Bazı Hanefî fakihler de vacip ile sünnet-i müekkekeyi şöyle ayırmışlardır:

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, 1: 155. Farklı bir tespit için bk. Dilek, *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri*, 102.

⁷⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1: 227.

⁷¹ Aynî, *Binâye*, 1: 747.

⁷² Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrülsîlâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1418/1997), 2: 447. Ayrıca bk. İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr*, 2: 72. Bunların dinin şiarlarından olduğuna dair bk. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebcut*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000), 1: 242.

⁷³ Bk. Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1: 277.

⁷⁴ Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, ta'lik, Muhammed Ebû Dakîka (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937), 1: 42.

⁷⁵ Bk. Aynî, *Binâye*, 1: 210.

⁷⁶ Teftazânî'nin hangi mezhebe müntesip olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları onun Şâfiî olduğunu düşünürken kimisi de onun Hanefî olduğunu kabul eder. Daha fazla bilgi için bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 1: 498; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 300-301.

⁷⁷ Sa'duddîn Mesud b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh* (Mısır: Mektebetu Subayh, ts.), 2: 253.

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ala Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*, thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1997), 64.

"*Vacibi terk etmekle günaha girilir; fakat sünnet-i müekkedeyi terk etmekle günaha girilmez*". İbn Abidin, bu hususta şöyle demektedir: "*Günah kazanmada sünnet-i müekkedenin terki, vacibin terkinden daha hafiftir.*"⁷⁹ İbn Nüceym, *el-Keşfu'l-Kebîr* adlı eserden naklen Ebu'l-Yüs'ün "*Sünnetin hükmü, yapılması mendup; az günah olmakla beraber terkinin kınanmasıdır*" ifadesini aktarmaktadır.⁸⁰

Son tahlilde vacip ile sünnet-i müekkedeyi aynı kuvvette görmenin mevcut problemi çözdüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. Zira iki hükmü aynı kuvvette görme Hanefî fakihlerin tamamı tarafından kabul edilmemiştir.

3.2. Vacip İçin Muvâzabe ile Beraber Terk Edenin Azarlanmasını Şart Koşma

Hanefî fakihler arasında farklı görüşleri uzlaştırma çabalarının önemli bir ayağı da ilave bir şart koşmanın olduğu görülmektedir. Gördüğümüz kadarıyla bu bağlamdaki ilk teşebbüslerden biri Bâbertî'den gelmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Bâbertî daha önceleri terk olmadan muvâzabenin vacip ifade ettiği, hatta bunu ısrarla savunduğu bunun ötesinde de konuyla ilgili olarak Merğînânî'nin sözlerini bile tevil ettiği görülürken; daha sonraları muvâzabenin vücûba delalet etmesi için bir şart koşma ihtiyacı hissetmiştir. Bâbertî'ye göre muvâzabenin vücûba delalet edebilmesi için muvâzabenin yanında Hz. Peygamber'in söz konusu fiili terk eden kimseyi azarlaması da gerekmektedir. Söz konusu problemi fark eden İbn Nüceym, daha eserinin başında bu müşkülü çözmeye çalışmıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in mutlak olarak bir fiile devam etmesi, sünnettir. Hz. Peygamber'in "terk etmeden" bir şeye devam etmesi, sünnet-i müekkedenin delilidir. Bazen terk etmesi halinde bir fiili yapmaya devam etmesi, sünnet-i gayri müekkede olmanın delilidir. Hz. Peygamberin terk edeni kınayarak bir fiile devam etmesi ise söz konusu fiilin vacip olmasının delilidir.⁸¹

İbn Abidîn ise, Hanefîlerde kabul edildiği üzere Hz. Peygamber ve ondan sonraki Râşid halifeler tarafında yapılmaya devam edilen şeyin sünnet olduğunu ifade ederek başlar.⁸² Bu hususta İbn Nüceym'in sözlerini aktaran İbn Abidîn, sünnetin Hz. Peygamber'in devam ettiği fiil olduğunu belirtir. Sünneti müekkede ile gayri müekkede arasını tefrik eden İbn Abidin'e göre Hz. Peygamber'in "*terk etmeden*" bir fiili yapmaya devam etmesi, onun sünnet-i müekkede olduğuna; bazen "*terk ederek*" devam etmesi ise onun sünnet-i gayri müekkede olduğuna delildir. Muvâzabenin vacip ile ilişkisi de Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesiyle beraber terk edenleri azarlamasıdır. İbn Abidin, İbn Nüceym'in bu husustaki ayırımının isabetli olduğunu kabul edip uzlaştırmanın ancak böyle meydana geldiğini belirtmektedir.⁸³

⁷⁹ İbn Abidin, *Hâşiye*, 1: 140.

⁸⁰ İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 1: 200.

⁸¹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1: 17, 18.

⁸² İbn Abidîn, *Hâşiye*, 1: 104. Semerkandî'nin bu husustaki benzer tutumu için bk. Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1: 227.

⁸³ İbn Abidîn, *Hâşiye*, 1: 105. Benzer tavrın Leknevî'de (ö. 1285/1868) de bulunduğu görülmektedir. Ona göre, fiille beraber muvâzabenin vücûbiyet ifade etmez. Çünkü Hz. Peygamber itikâfa muvâzabet ettiği halde sünnet-i müekkededir. Ona göre muvâzabenin vücûbiyet ifade etmesi için onu terke edenin azarlanması ile beraber olması gerekir. Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin el-Leknevî, *Kameru'l-Akmâr* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, 1438/2017), 1: 143.

Görüldüğü üzere muvâzabenin vücûb ifade edebilmesi için iki şarta ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'in söz konusu fiile devam etmesi, ikincisi ise onu terk edeni azarlamasıdır. Zira "azarlama" olmaksızın bir fiile devam etme hükmi bir "terk" olarak görülmüştür.

3.3. Sünnet-i Müekkele İçin Hükmi Terki Şart Koşma

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere muvâzabenin vücûba delalet etmesi için Hz. Peygamber'in söz konusu fiile devam etmesiyle beraber onu terk edeni "azarlama"sı gerekir. Buna göre aslında azarlama olmaksızın bir fiile devam etme, bir fiile devam etme ama terk edeni azarlamama, hükmi bir terk olarak görülmüştür. Hükmi terk ise hakiki terk⁸⁴ mesabesindedir. Örneğin Hz. Peygamber'in her yıl ramazanın son on gününde itikâfa girdiği ve hiç terk etmediği bilinmektedir. Fakat terk edenleri kınadığına dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Bundan dolayı itikâf Hanefî fakihlerince vacip değil; sünnet kabul edilmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bir fiili yapmayı azarlamamasına hükmi terk adı verilmektedir.⁸⁶

Son tahlilde Hanefîlere göre hakikî veyahut hükmi bir terk olmadan Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesi, vücûba delalet eder. Terk edeni "azarlama" olmadan Hz. Peygamber'in bir fiili yapmaya devam etmesi -ki buna hükmi terk denilir- sünnet-i müekkele olmanın delili olur. Hakiki terk olduğunda ise muvâzabe, sünnet-i gayr-i müekkenin delili olur.⁸⁷

Sonuç

İslâm hukukunun asli kaynaklarından ikincisi fiilî sünnetin bir çeşidi olan muvâzabe, Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmesi anlamında kullanılmaktadır. Mezheplerin sistematiğinden kaynaklanan sebeplerden ötürü her mezhepte muvâzabe farklı hükümler gerektirmiştir.

Hanefî fakihler, muvâzabenin mahiyetine bağlı olarak muvâzabenin bulunduğu fiile farklı hükümler bağlamışlardır. Hanefî fukahâsı, muvâzabeyle ilintili olarak vacip, sünnet-i müekkele, sünnet-i gayr-i müekkele, müstehab ve mendup kavramlarını izah etmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in devamlı olarak yapmadığı fiiller Müstehab veya mendup kabul edilmiştir.

Bu hususta en çok tartışılan husus, terksiz muvâzabenin ifade ettiği hükümle ilgilidir. Terkin olmadığı muvâzabenin neye delalet edeceği hususunda Hanefî fakihler arasında bir ittifakın olmadığı, bundan dolayı farklı görüşlerin olduğu anlaşılmıştır. Bazı fakihler bunun vacibe delalet ettiğini ifade ederken, bazıları da bunun sünnet olduğunu belirtmişlerdir. İlk dönemlerden itibaren Hanefî fakihler arasındaki farklılıkların uzlaştırılmaya çalışıldığı görülürken bu çabaların ileriki safhalarda kavramın tebellür etmesine vesile olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle Hz. Peygam-

⁸⁴ Hz. Peygamber'in terkleri için bk. Ebu'l-Fadl Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Gumârî, "İslam Hukukunda Terk Kavramı ve Delil Değeri", trc. Hasan Özer, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12(2008).

⁸⁵ Bk. Abidîn, *Hâşiye*, 1: 104.

⁸⁶ Abdülğânî Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 55.

⁸⁷ Bk. Abdülğânî Abdülhalik, *Hücciyetü's-sünne*, 56.

berin devamlı yaptığı ve terk etmediği fiiller sünnet-i müekkede veya vacip görülürken, sonraları bu görüşlerin uzlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna göre ilk dönemlerden itibaren vacip ile sünnet aynı derecede görülmüştür. Bâbertî'de açıkça gördüğümüz daha sonra İbn Nüceym tarafından dile getirilen ve en son İbn Abidin tarafından takrir edilen ikinci çaba ise muvâzebe ile beraber Hz. Peygamber'in söz konusu fiili terk edeni azarlamasıdır. Buna göre muvâzebe ile beraber azarlama varsa vücûba delalet eder; azarlamının olmadığı muvâzebe ise sünnet ifade eder. İkinci çabaya bağlı olan son adımda ise azarlamının olmadığı muvâzebe hükmî terk olarak görülmüş ve bu bağlamda söz konusu fiilin sünnet ifade ettiği kabul edilmiştir.

Öte yandan Hanefî mezhebinde da muvâzebe ile bağlantılı olarak müstehab ve mendup kavramları arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Usûlcüler müstehab ve mendup kavramlarını aynı anlamda kullanırken, fakihler bunların farklı kavramlar olduğunu ifade etmişler ve bu bağlamda farklı tanımlamalara gitmişlerdir. Son tahlilde her iki anlayışta da müstehab ve mendup kavramları, Hz. Peygamber'in bir fiile devam etmemesi üzerine kurulmuştur. Fakat fakihlerin anlayışına göre müstehab kavramı ile ifade edilen fiilin Hz. Peygamber tarafından yapılma devamlılığı, mendubun devamlığından daha fazladır. Dolayısıyla fakihlerin anlayışına göre müstehabın menduptan daha üstün olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdülhalik, Abdülğâni. *Hücciyetü's-Sünne*. B.y.: Dâru'l-Vefâ, 1407/1987.
- Ali El-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Fethu Bâbi'l-Înâye bi Şerhi Kitâbi'n-Nukâye*. İ'tena bihi Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1418/1997.
- Avvâme Muhammed. *Hucciyetu ef'âli'r-resûl*. Medine: Dâru'l-Yüsr-Mekke: Dâru'l-Minhâc, 1424/2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1420/2000.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye*. B.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bedir, Mürteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *"Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye" Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ts.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz. *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahrülislâm el-Pezdevî*. Thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1418/1997.
- Dilek, Uğur Bekir. *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri (Doğuşu-Gelişimi-Terimleşmesi)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Gumârî, Ebu'l-Fadl Abdullah Muhammed es-Siddîk. "İslam Hukukunda Terk Kavramı ve Delil Değeri". Trc. Hasan Özer. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008): 221-238.
- Habbâzî, Ebû Muhammed Ömer b. Muhammed. *el-Muğnî fî usûli'l-fikh*. Thk. Muhammed Mazhar Bekâ. Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1983.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Himyerî, Ebû Saîd Neşvan b. Saîd Neşvan. *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-kulûm*. Thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, Mutahhar b. Ali el-İryanî, Yusuf Muhammed b. Abdullah. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1999/1420.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî. *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenviri'l-epsâr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2000.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Fethü'l-kadir*. 10 Cilt. B.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1414.
- İbn Nüceym, Sirâcüddin Ömer b. İbrâhim b. Muhammed. *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Thk. Ahmed İzzü 'Înâye. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1422/2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed. *Fethü'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1936/1355.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. By.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünnet-i Anlamada Yöntem*. Trc. Bünyamin Erul. 4. Baskı. İstanbul: Nida Yayınları, 2013.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1406/1986.
- Kevâkibî, Muhammed İbn Hasan b. Ahmed. *el-Fevaidü's-semiyye fi şerhi'l-Ferâid's-seniyye*. 2 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1322.
- Koca, Ferhat. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 154-155. İstanbul: TDV Yayınları 2010.
- Leknevî, Abdülali Muhammed b. Nizameddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî. *Fevâtihü'r-rahâmât bi şerhi Müsellemi's-sübût*. Dab. ve Sah. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Leknevî, Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin. *Kamerü'l-Akmâr*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, 1438/2017.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye*. Thk. Tallâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, ts.
- Mevsîfî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Ta'lik. Muhammed Ebû Dakîka. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkı el-Hanefî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabi, 2014.
- Özdemir, İbrahim. *Nebevî Fiil Ve Terklerin Anlam Ve Yorumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir. *Muhtârü's-sihâh*. Thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânu'l-usûl fi netâici'l-ukûl*. Thk. Muhammed Zeki Abdülber. 1 Cilt. Katar: Metâbi'd-Doha el-Dadîsiye, 1404/1984.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlu's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Şilbî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yunus b. İsmail b. Yunus. *Hâşiyetu's-Şilbî*. Kahire: el-Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1414.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*. 2 Cilt. Thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebet Lübnân, 1996.
- Teftazânî, Sa'deddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah. *et-Telvîh*. Mısır: Mektebetu Subeyh, ts.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzâh*. Thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1997.
- Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye. "Tavâf". *el-Mevsû'atü'l-Fikhiyyetü'l-Küveytiye*. Mısır: Metâbi'u Dâri's-Safve, 1404-1427.
- Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye. "İstihbâb". Kuveyt: Dâru's-Selâsil.1404-1427.
- Yaman, Ahmet. "İslâm'da İbadet". *İslâm İbadet Esasları*. Ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.